

КУШЛАКОВА
Вікторія Володимирівна,
аспірантка
Дніпропетровський національний
університет ім. О. Гончара
(Харків)

НАУКОВО-ДОСЛІДНА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ СЕКЦІЇ ХАРКІВСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА в 1920-1930-і РОКИ

Досліджено історію створення, відкриття та організаційно-наукової діяльності сільськогосподарської секції Харківського наукового товариства (ХНТ). З'ясовано вперше структуру сільськогосподарської секції ХНТ. Визначено її внесок в розвиток сільськогосподарської науки й сільськогосподарських знань в Україні у зазначений період.

Исследована история образования, открытия и организационно-научной деятельности сельскохозяйственной секции Харьковского научного общества (ХНО). Выяснена впервые структура сельскохозяйственной секции ХНО. Определен её вклад в развитие сельскохозяйственных наук и сельскохозяйственных знаний в Украине в исследуемый период.

The history of establishing, opening and activity of agricultural section in Kharkov Scientific Association (KSA) is researched. For the first time the structure of agricultural section of Kharkov Scientific Association is determined. Its contribution to the development of agricultural science and knowledge in Ukraine in the above-considered period is defined.

Постановка проблеми. Період 20–30-х років минулого століття є актуальним в наукових дослідженнях сьогодення. В зазначений період активно розвивалися науки різних галузей при підтримці держави, що було зумовлено суспільно-політичними та економічними умовами. На той час починає активно розвиватися промисловість, і паралельно з цим сільське господарство. Але на заваді стає розрізненість наукових сил, відсутність єдиного центру розвитку та контролю сільського господарства, відсутність єдиного апарату для консолідації наукових працівників в сільськогосподарській галузі.

Значні заходи щодо підтримки, контролю та вирішення різних проблем сільського господарства здійснювали такі установи, як: Наркомзем, Сільськогосподарський науковий комітет України, а також Наркомос.

При підтримці саме цих державних установ з'являється в даний період багато різноманітних сільськогосподарських організацій та установ (сільськогосподарські кафедри в інститутах, дослідні станції, лабораторії, товариства та асоціації) [7]. Головною особливістю в діяльності створених організацій було те, що вони створювали єдину систему сільськогосподарських установ, які мали загальний план роботи. Більш того, саме в цей період з'являється й багато нової сільськогосподарської періодики, яка допомагає популяризувати знання в цій галузі, покращує й поліпшує комунікацію між сільськогосподарськими установами та робітниками, зокрема, по всій Україні і навіть з закордоном. Ці питання є предметом сучасних досліджень. Так, О.П. Анікіна детально і точно висвітлила аграрну періодику цього періоду, Н. Г. Чайка провела аналіз видавничої діяльності товариств Південно-Західного краю, А.А. Лубчинський розглянув окремі форми сільського господарства, та їх вплив на розвиток сільського господарства [1, 12, 19].

Значну роль в розвитку сільськогосподарських наук відіграють різноманітні науково-дослідні установи. З поміж них ще в дореволюційні часи велику роль відігравали й відповідні громадсько-наукові об'єднання. В 1920–1930-ті роки одним з найактивніших і найбільших товариств було товариство «Сільський господар»; працювали також Всеукраїнське агрономічне товариство та безумовно Харківське наукове товариство. Тільки в Харкові в зазначений період функціонувало декілька сільськогосподарських товариств: Всеукраїнське агрономічне товариство (з 1920 р.), «Всеукраинское общество семеноводства» (1920-ті рр.) та інші. Але то були, як правило, вузькоспеціалізовані організації, які не поєднували в собі всі галузі аграрної науки і не ставили перед собою мету поєднати розрізнені наукові сили сільського господарства України.

Ми зупинимось на діяльності Харківського наукового товариства, яке відрізнялось від інших наукових товариств, в першу чергу, своєю структурою.

Це було універсальне товариство, що поєднувало в собі приблизно 12 окремих секцій за різними напрямками наук, багато підсекцій, комітетів, комісій та бюро. Не дивно, що саме Харківське наукове товариство було одним з 5 наукових товариств України, які підтримувала Укрголовнаука й планувала на 1925–1926 рік надати субвенцію [18, арк. 164].

Харківське наукове товариство розпочало свою діяльність, як окрема наукова організація, в березні 1924 року. Як зазначається у звіті за 1924–1925 рр. в тому ж році, майже одночасно починає свою роботу ціла низка самостійних секцій (медична, технічна, педагогічна, сільськогосподарська та ін.): «...Найбільш численними секціями були медична й технічна, що нараховували по 112 членів; секція сільськогосподарська, природнича, соціально-історична, педагогічна й бібліотечно-бібліографічна мали від 34 до 45 членів...» [14, арк. 2]. В контексті історії сільськогосподарської науки в Україні саме сільськогосподарська секція привернула нашу увагу.

Метою даної роботи є дослідження історії створення та діяльності сільськогосподарської секції Харківського наукового товариства в контексті вивчення сільськогосподарських науково-дослідних установ в 20-30-ті роки.

Предметом даного дослідження є науково-дослідна та організаційна діяльність сільськогосподарської секції Харківського наукового товариства та її внесок в розвиток сільськогосподарської науки України в 20–30-ті роки ХХ ст.

Точної дати відкриття секції нами поки що не з'ясовано, але достеменно встановлено, як зазначалось вище, що сільськогосподарська секція розпочала свою діяльність однією з перших в товаристві. І це не випадково, а є лише логічним продовженням історичної спадщини Українського наукового товариства. Харківське наукове товариство взяло свій початок від Українського наукового товариства, в якому одним з найактивніших напрямів діяльності були природознавчі та аграрні науки.

Головою сільськогосподарської секції незмінно був проф. О. Соколовський, а секретарем – М. Ветухів. В архівних документах за квітень 1926 року віднайдено список членів сільськогосподарської секції ХНТ. Розглянувши його, можна пояснити успіх роботи даної секції, адже серед

членів секції було багато відомих науковців сучасності. Так, дійсними членами сільськогосподарської секції ХНТ на 1925–1926 рр. затверджено 13 учених: «...П. Тушкана, А. Макаревського, Ю. Умана, І. Белгонського, Д. Савчука, А. Кузьменка, Г. Помаленького, О. Супруненко, П. Петришина, І. Широких, Я. Ніколіна, В. Соловейчика, А. Алова...», членами співробітниками стали А. Кузьменко, В. Логовинський, В. Смірнов, С. Пушкар, Б. Гірко, П. Радченко, І. Борович, М. Ветухів та Т. Таранець, а разом в секції було 22 члени [16, арк. 126–129]. Станом на 1 жовтня 1927 року, як свідчить звіт про діяльність товариства у поточному році, до секції було зараховано ще 23 члени – 6 дійсних і 17 членів співробітників [3, с. 2]. Основні організаційні й наукові складові її діяльності були наступними.

Секція збиралася двічі на місяць, але, беручи до уваги агрономічну спеціальність членів секції, доводилося робити перерву в роботі секції на 4-5 місяців, коли майже всі члени були зайняті сезонними роботами. Така перерва відбувалася щорічно переважно з травня по жовтень.

Секція мала на меті та провадила:

- 1) підготовчу роботу до проведення екскурсій;
- 2) підготовчу роботу до видання спеціального друкованого органу;
- 3) підготовчу роботу до лекцій і доповідей по різних місцях;
- 4) окрему роботу по підготовці конференції при Держплані УСРР і подальшу роботу до Всесоюзної конференції в справі вивчення продуктивних сил;
- 5) проробку питання до організації Сільськогосподарської Академії;
- 6) проробку питання про Дніпрельстан і сільське господарство.

До складу президії сільськогосподарської секції на жовтень місяць 1927 року увійшли такі відомі вчені як проф. О. Соколовський (голова), проф. Д. Віленський, проф. О. Яната, проф. О. Супруненко та М. Ветухів (секретар).

Як свідчить кошторис на 1927-1928 рік, члени секції регулярно проводили не лише наукові засідання, а також їздили в наукові відрядження не тільки по Україні, а й по всьому СРСР [11, с. 34]. З 1 жовтня 1926 року по 1 жовтня 1927 року було проведено 11 засідань, на яких зачитано 8 доповідей. Це й не дивно адже: «Робота секції протягом біжучого року головним чином

сконцентрована на заслухання доповідей з найбільш актуальних питань і нових проблем в галузі сільськогосподарської науки...» [3, с. 7–8]. Так, наприклад, доповідь проф. Є. В. Опоківа «Дніпрельстан та піднесення сільського господарства» викликала неабиякий інтерес та жваве обговорення, в якому взяли участь представники Держплану, Укрнауки, НКЗС, СГНКУ та інші організації. Результатом обговорення стало прийняття резолюції, в якій відзначається, що сільськогосподарська секція ХНТ вважає необхідним звернути увагу НКЗС на «... ті можливості, що відкриваються для сільського господарства України через будівництво Дніпрельстану...» [3, с. 7].

Цікавою була й доповідь проф. А. Ярилова «Про організацію Всесоюзної сільськогосподарської академії наук ім. Леніна», після якої було внесено пропозиції щодо організації цієї Академії, які через проф. Ярилова було подано до Всесоюзного держплану. Крім того, за пропозицією проф. Ярилова створено ще й спеціальну комісію при секції для проробки питання і доповнення основного проєкту. До комісії ввійшли акад. В. Ф. Левицький, Т. Л. Петришин (головн. інспектор с.-г. освіти НКО) та Г. Г. Помаленький...» [3, с. 7].

З доповідей, що зачитувались на засіданнях сільськогосподарської секції, можна побачити, що вчені працювали не лише в Харкові та на теренах України, а й брали участь в роботі міжнародних з'їздів, конференцій, конгресів тощо. З цього приводу слід зауважити, що своїми знаннями та отриманим досвідом від таких поїздок вчені ділилися не лише між собою під час роботи секції, а й друкували свої звіти та доповіді у відповідних виданнях. Так, проф. О. Соколовський звітував про свою подорож до Англії на роботу Міжнародної комісії з ґрунтознавства, матеріали даної доповіді були надруковані у «Віснику Сільсько-господарської Науки» в 1927 році; Я. М. Сладков доповів про подорож до Америки, де вивчав роботу Фордівських та інших підприємств; проф. І. Широких зробив доповідь на тему «Всесоюзна нарада в справі вивчення скотарських багатств СРСР при Всесоюзній Академії Наук», яка відбулася 12–14 грудня 1927 р. у Ленінграді, висвітливши проблеми, досягнення та цілі скотарства зазначеного періоду.

До речі, щодо діяльності проф. І. Широких слід зазначити, що багато його праць присвячено проблемі скотарства в Україні, а саме питанням відновлення виробництва продуктів скотарства та відновлення міжнародної торгівлі (на прикладі Німеччини). Значну увагу вчений приділяє новим зоотехнічним методам перевірки властивостей тварин у скотарстві, звертає увагу на виробництво пшениці (хліборобство), на розвиток світового ринку та перспективи України на ньому.

Треба відзначити, що сільськогосподарська секція Харківського наукового товариства в своїй діяльності торкалася гострих проблем аграрної науки 1920-1930-х років. Члени секції не стояли осторонь проблем свого часу, тому не могли не реагувати на проблеми, що виникли в молочному виробництві. Наприклад, результати аналізів молочної лабораторії Наркомзему показали неправильне співвідношення відсотків води та інших складових у молочній продукції. Як свідчать звіти про діяльність сільськогосподарської секції ХНТ у 1927 році, над цим питанням активно працювали й члени секції [4, с. 14].

Не менш цікавою для членів сільськогосподарської секції Харківського наукового товариства була й нова галузь – аерофотозйомки, в якій активно працював Іларіон Зиновійович Дахов (Дахів). У своїх працях він ґрунтовно описав, як пов'язана дана наука з сільським господарством та підкреслив велике значення «аерофотозйомок» в сільському господарстві за трьома основними галузями: землевпровадження, меліорація та лісництво. Цей метод давав можливість значно легше, швидше й дешевше розв'язувати різні питання меліорації, лісовпорядження, землевпорядження, питання кадастра та інше. При ХНТ навіть було створено спеціальну Міжсекційну аерофотограметричну комісію [4, с. 6-7].

І.З. Дахов залишається на сьогодні майже невідомою постаттю. Тому наведемо хоча б короткі відомості про нього, які вдалося розшукати за різними матеріалами. Народився Іларіон Зиновійович Дахов у 1890 р., закінчив Технологічний інститут й у 1920-ті роки працював у Харківському технологічному інституті спочатку асистентом кафедри мостобудування (1921–

1923), а з 1925 по 1929 р. – доцентом кафедри доріг [13]. Крім членства у Харківському науковому товаристві перебував також в Українському науково-технічному товаристві та був з 1929 р. членом його правління. Доля його була трагічною. Він був заарештований й за вироком, винесеним йому так званою «двійкою», у складі Наркома внутрішніх справ СРСР та прокурора СРСР, засуджений до вищої міри покарання та розстріляний у 1937 р. в Биківні [10; 11].

Генетиці члени секції також приділяли багато уваги. Зокрема проф. М. Білоусов в одній із своїх доповідей позначив сучасний стан та найближчі завдання даної науки. Проблеми штучного запліднення на Україні вивчали проф. І. Широких та проф. Є. Ф. Лисицький. Генетика як наука розвивалася швидкими темпами на Заході, де вже проводились спрямовані дослідження в різних наукових установах. В той же час в Україні генетика була практично невідомою наукою, а можливості штучного запліднення не вивченими. Саме тому діяльність членів секцій з питань генетики мала велике значення, бо вони не тільки йшли в ногу зі світовою наукою, а й пропонували шляхи підвищення продуктивності вітчизняного сільського господарства, а саме скотарства, шляхом поєднання науки й практичної діяльності.

Значна увага приділялась популяризаторській та громадській діяльності. Члени секції, як і члени всього товариства, брали участь в екскурсійно-лекційній справі, а саме організували екскурсії, а також в роботі Лекційного та Консультаційного Бюро при товаристві.

Крім того, у планах сільськогосподарської секції була мета заснувати свій друкований орган, навіть були підготовлені перші номери до друку. Так, в розділі кошторису «Видавнича діяльність» за 1927–1928 рік вміщено інформацію про те, що вже готовий «Збірник праць Секції» на 20 друкованих аркушів по 200 карбованців кожний [16, арк. 34]. Планували видавати його приблизно двічі на місяць. Але самого збірника на даному етапі дослідження не знайдено, і більш за все його так і не було видано. Причиною цього став брак коштів. Принаймні таку інформацію надають в доповідній записці члени Харківського наукового товариства: «...За браком коштів не мають можливості

вийти в друк готові вже збірники праць Сіл-Госп., Зоотехн., та Пед. Секцій ...»[17, арк. 32] Активну участь члени сільськогосподарської секції брали у складанні «Провідника по Харкову», а саме збирали інформацію стосовно сільськогосподарських установ, організацій, станцій, товариств тощо.

Сільськогосподарська секція вела активну науково-дослідну й організаційну діяльність. Зокрема, про розвиток секції свідчить той факт, що вже за декілька років своєї праці засновуються підсекції з ініціативи групи наукових робітників в галузі зоотехніки та лісництва (див. рис. 1). Так, в березні 1927 року за постановою загальних зборів сільськогосподарської секції ХНТ було засновано зоотехнічну та лісову підсекції при сільськогосподарській секції Харківського наукового товариства [2, с. 10]. Їх поява стала цілком закономірною з об'єктивних причин й відповідала тенденціям того часу, які було втілено в меті та програмі дій підсекцій.

Рис 1. Структура Сільськогосподарської секції Харківського наукового товариства до перетворення в Українське сільськогосподарське наукове товариство

Головою президії зоотехнічної підсекції було обрано відомого вченого проф. І. О. Широких, а секретарем став М. Ветухів. Президія підсекції мала наступний склад: проф. Широких, проф. Лисицький (заступник голови), Ю. Уман та О. Савченко-Більський (члени) та М. Ветухів. На чолі підсекції стали «зубри» сільськогосподарської науки, тому не дивно, що вони швидко налагодили співпрацю з найбільшими організаціями своєї галузі й залучили їх до своєї роботи. Так, з протоколів відомо, що підсекція співпрацювала з такими Харківськими установами, як «...науково-дослідча катедра зоотехнії, зоотехнічна секція, С.-Г.-Н.-К.-У., Сільсько-господарський інститут, Зоотехнікум, Інститут наукової і практичної ветеринарії, Ветеринарний Інститут, Харківська досвідна станція (Відділ скотарства), Центрально-українська молочна лабораторія, Наркомземсправ, Добробут, Кооптах і т. інш...» [2, с. 10].

За два перших місяці роботи відбулося у підсекції 7 наукових доповідей, що зібрали багато учасників і викликали жваві обговорення. На засіданнях піднімалися питання в галузі скотарства, молочарства та маслоробства. На одному з засідань підсекції було висловлено побажання організації спеціальної комісії в молочарській справі. Причиною тому була активна робота членів секції в цій галузі. В своїй доповіді Г. Граціянський ділиться проблемами вітчизняного виробництва масла. Автор не просто розкриває недоліки, а й пропонує вирішення даної проблеми. Наприклад, О. Соколовський дуже детально опрацював, аналогічно стану Німеччини, потенціал України для експорту продуктів скотарства. Як бачимо, члени секції ХНТ розглядали не тільки теоретичні питання, але й при наявності можливостей застосовували на практиці всі нові методи чи відкриття або розробляли рекомендації відповідним органам з використання новітніх досягнень в сільському господарстві. І неодмінно науковці ХНТ своїми доробками ділилися з широкими масами населення.

З іншого боку, треба відмітити також, що члени секції в основному безпосередньо працювали в сільському господарстві, а тому як ніхто інший, добре знали найгостріші проблеми: відсутність кваліфікованих кадрів,

спеціалізованих установ та програм розвитку. На рівні держави було незрозуміло над чим працювати, які саме проблеми вирішувати і як. У вирішення означених питань члени сільськогосподарської секції зробили значний внесок – це:

- комплексна оцінка стану розвитку сільського господарства сучасності;
- виокремлення окремих галузей аграрної науки та організація діяльності науковців в своїх підсекціях, що безумовно було більш практичним і ефективним;
- висвітлення проблем та досягнень сільськогосподарської науки широкими колами населення.

Розуміючи складність організації та провадження науково-дослідної роботи без наявності відповідної наукової установи, члени зоотехнічної підсекції переймалися цим питанням (станом на 1925 рік сільськогосподарський інститут існував лише в Києві), тому на одному з засідань підсекції було вирішено розпочати роботу з відкриття в Харкові зоотехнічного науково-дослідного інституту (НДІ). Так, 18 травня 1928 року сільськогосподарська секція ХНТ звернулась до Упрнауки НКО з повідомленням: «... З доручення Упрнауки, Бюро, що його обрала Зоотехнічна Підсекція ХНТ, в справі Організації Н.-Дослідного Зоотехнічного Інституту, провело підготовчу роботу в цій справі й розробило проект організації й проект положення про Інститут...» [15, арк. 97].

11 березня 1927 року провела своє перше організаційне засідання лісова підсекція. Головою лісової підсекції було обрано проф. О. Колеснікова. Станом на травень 1927 року підсекція ще закінчувала свою організацію й оформлення членів своєї секції. До складу тимчасової президії увійшли такі вчені, як проф. О. І. Колесников– голова, проф. Г. М. Висоцький– член, проф. І. О. Яхонтов– член, проф. В. Я. Гурський– член, С. А. Постригань– секретар [3, с. 10]. Під керівництвом проф. О. Колеснікова підсекція головним чином працювала над вирішенням проблем лісового господарства. Перш за все, члени підсекції вважали за необхідне провести спеціальне обстеження Дніпробудівництва та скерувати лісомеліоративні роботи по закріпленню ярів. У зв'язку з цим було

проведено декілька експедицій в район Дніпрельстану. Вони ставили також питання розвитку дереворозведення, впорядкування парків, міських та селищних садів, обсаджування доріг та вулиць. Значну увагу також було приділено питанням розвитку науки про лісову пертиненцію (наука про середовище, перетворюючу дію лісової рослинності). Цей напрям діяльності лісової підсекції був цілком закономірним, якщо зважити на те, що саме видатному українському вченому-лісознавцю Г.М. Висоцькому, члену президії лісової підсекції, належить «учення про лісову пертиненцію» [9, с. 119]. Щодо перспектив діяльності лісової підсекції Харківського наукового товариства, то цьому питанню присвячено доповідь проф. О. Колесникова, яку вміщено в другому номері «Бюлетеня ХНТ» за 1927 [4, с. 8].

В архівних документах віднайдено матеріали щодо діяльності лісової підсекції, які свідчать про широкий спектр інтересів та цілей її членів. Вони скликали та проводили Всеукраїнську нараду з вивчення та організації зеленого господарства, де обговорювали доповіді з різних питань лісової науки. Актуальність піднятих проблем була визнана Упрнаукою, про що свідчить рішення виділити кошти на придбання відповідної літератури з означених питань. Також члени лісової підсекції працювали над складанням бібліографії по всіх галузях лісових наук та про ліси України. Цю роботу було виконано й в кошторисі на 1927 рік підсекція подала запит на друк «Збірника праць Лісової Секції» на 10 аркушів по 200 карбованців, загалом 2000 крб. на рік. Але його не було видано за браком коштів. Члени лісової підсекції також брали участь в різних наукових експедиціях, втілюючи в практику результати теоретичних досліджень. Так, в 1927 році було заплановано експедицію для вивчення яружної сітки району Дніпробуду [5].

З травня й майже до жовтня переважна частина членів підсекції вирушала на польові дослідчі сезонні роботи. Цим моментом пояснюється затягування подальших організаційних робіт не тільки лісової підсекції, а й сільськогосподарської секції взагалі. Робота секції в такий період обмежувалась читанням доповідей. На 1 жовтня в лісовій підсекції значилось 28 членів.

Але не тільки сезонний характер діяльності гальмував роботу підсекції в 1927 році: «Ні грошових засобів, ні інших матеріальних ресурсів п/секція в відчитному році не мала, що позбавило можливості урядження будь-яких експедицій чи екскурсій» [3, с. 10–11]. Крім цього лісова підсекція, як і товариство загалом, не мало свого приміщення. Для своїх засідань підсекція користувалася помешканнями лісового корпусу Харківського інституту сільського господарства та лісівництва. Отже завдяки такій скрутній ситуації, члени секції ХНТ мали змогу співпрацювати із співробітниками зазначеного інституту.

На жаль, не вдалося з'ясувати остаточно долю лісової підсекції. Так, неодноразово в різноманітних документах зустрічаємо різні визначення: то «лісова підсекція», то «лісова секція». Тож, маємо припущення, що лісова підсекція згодом розширилась до окремої секції.

Відомо, що українське рільництво занепало після революції й почало відроджуватись при підтримці держави лише на початку 20-х років. В процесі наукового дослідження були віднайдені відомості ще про одну підсекцію при сільськогосподарській секції ХНТ. Так, в Бюлетені ХНТ за 1928 рік знаходимо заяву ініціативної групи про відкриття підсекції рільництва [6, с. 4]. Але самих результатів чи звітів про роботу вказаної підсекції досі не віднайдено.

Сільськогосподарська секція Харківського наукового товариства об'єднала представників основних галузей аграрної науки та науковців з різних міст України. Члени секції мали на меті створити бібліографію відповідної галузевої літератури, нестача якої була серйозною проблемою. Навесні 1928 року вони звернулись до Управління науковими установами НКО з проханням передати їм наукову сільськогосподарську бібліотеку, яка перейшла до товариства «Сільський Господар» від Всеукраїнського Агрономічного Товариства після його ліквідації. В архівах за 28 травня 1928 року було віднайдено відповідь НКО на дане клопотання: «...НКО зі свого боку вважає це цілком доцільно, щоб і «Сільський Господар» задовольнив прохання ХНТ і передав зазначену бібліотеку до С.-Г. Секції ХНТ ...» [15, арк. 93–97]. Дана наукова бібліотека

мала на меті обслуговувати всі наукові та практичні сільськогосподарські установи м. Харкова та навіть периферії.

Однією з причин, чому бібліотеку передали Сільськогосподарській секції Харківського наукового товариства був той факт, що зазначена секція мала найближчим часом перетворитись на окрему організацію – Українське сільськогосподарське наукове товариство. З 1929 р. Товариство дійсно розпочало свою діяльність вже окремо від Харківського наукового товариства.

Висновки. Отже, за результатами дослідження вперше з'ясовано організаційну структуру та керівний склад сільськогосподарської секції Харківського наукового товариства, складено структурну схему цієї секції, визначені напрями діяльності відповідних підсекцій та наведені приклади цієї діяльності. З дослідження випливає, що сільськогосподарська секція Харківського наукового товариства була своєрідним трампліном для подальшої праці вже поєднаних наукових сил сільського господарства України, що проявилось у створенні на її основі Українського сільськогосподарського наукового товариства. Про це свідчать також і розроблення Зоотехнічною підсекцією ХНТ проекту організації й положення про Науково-дослідний зоотехнічний інститут та інші заходи.

Члени сільськогосподарської секції Харківського наукового товариства ініціювали багато важливих питань з різноманітних напрямів своєї діяльності та намагалися їх вирішити на різних рівнях, зокрема це питання виходу українського скотарства на світовий рівень, з'ясування проблем і перспектив розвитку молочної галузі, дослідження впливу Дніпрельстану на можливості сільського господарства тощо. В межах Харкова підсекції брали активну участь у різноманітних заходах, спрямованих на практичну реалізацію своїх планів, зокрема з питань озеленення міста, проведення консультативно-інформаційної діяльності з питань сільського господарства, створення сільськогосподарської бібліотеки, тощо.

В цілому проведене дослідження історії створення і діяльності сільськогосподарської секції ХНТ додає нових штрихів до історії розвитку

сільськогосподарської справи в Україні та прирощення нового історико-наукового матеріалу про цей процес.

Список використаних джерел

1. *Анікіна О. П.* Українські наукові та науково-популярні періодичні видання з агрономії у 20-х роках ХХ століття / О. П. Анікіна // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2003. – Вип. 11. – С. 560–575.
2. *Бюлетень Харківського Наукового Товариства.* – Х, 1927. – № 1. – 11 с.
3. *Бюлетень Харківського Наукового Товариства.* – Х, 1927. – №1(3). – 20 с.
4. *Бюлетень Харківського Наукового Товариства.* – Х, 1927. – № 2. – 19 с.
5. *Бюлетень Харківського Наукового Товариства.* – Х, 1927. – № 2-3. – 21 с.
6. *Бюлетень Харківського Наукового Товариства.* – Х, 1928. – № 4-5. – 15 с.
7. *Вергунов В.А.* Розвиток сільськогосподарської науки та дослідної справи в Україні (1917 – 1941 роки) / В.А. Вергунов // Проблеми історії України: факти, судження пошуки: Зб. наук. пр. / Нац. акад. наук України. Ін-т історії України. Укр. акад. історич. наук: Редкол.: В.А. Смолій та ін. – К., 2002. – С. 92–95.
8. *В ХНТ* // Культура і побут. – № 39. – 15 жовтня 1927. – С. 4
9. *Грицан Ю. І.* Визначення градацій клімату в дослідженнях пертинентної біогеоценології / Ю. І. Грицан, О. Г. Карась // Екологія та ноосферологія. – 2007. – Т. 18, № 3–4. – С. 119–123.
10. *Дахов* Илларион Зиновьевич [Електронний ресурс] // История Харьковского технологического института в лицах – Режим доступу: http://library.kpi.kharkov.ua/PREPODAVATELY/PR_Д.html – Заголовок з екрана.
11. *Дахов* Ілларіон Зиновійович [Електронний ресурс] // Дані про репресованих і похованих в Биківні – Режим доступу: <http://mc.yandex.ru/webvisor/13183396?rn=62909&wv-type=0&cnt-class=0&page-> – Заголовок з екрана.
12. *Лубчинський А. А.* Форми господарювання українського селянства в 20-х рр. ХХ ст. / А. А. Лубчинський // Вісн. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 2. – С. 122–128.
13. *Наука и научные работники СССР* : справочник, составляемый Комиссией «Научные учреждения и научные работники СССР» / под ред. С. Ф. Ольденбургского, Е. Ф. Карского. – Ленинград, 1928. – Ч. 6 : Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. – 810 с.
14. *ХНТ* (за 1924–1926 рр.) // Культура і побут. – 1927. – 9 серп. (№ 29). – С. 2.
15. *ЦДАВО* України, ф-166, оп. 6, спр. 5928. [Матеріали наукових товариств, про їх роботу], 122 арк.

16. *ЦДАВО* України, ф-166, оп. 6, спр. 610. [Протоколи засідань ради ХНТ], 446 арк.
17. *ЦДАВО* України, ф-166, оп. 6, спр. 9079. [Матеріали про організацію та діяльність н-д. товариств України], 246 арк.
18. *ЦДАВО* України, ф-166, оп. 3, спр. 405. [Отчеты по работе], ч. 2.
19. *Чайка Н.* Видавнича справа сільськогосподарських товариств Південно-Західного краю / Н. Чайка // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. – 2003. – Вип. 13. – С. 190–200.